19467
891.99
О-79

136

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ԳԻՆ 1 Ե. Դ.

ԳՐԱՏՈՒՆ ՎԱՀԱՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ
18, *Թէվֆիք փողոց*, 18
ԳԱՀԻՐԷ
1932

Տպ. Յակոբ Փափազեան, 3, Միտան Սուարէս

891.99
O-79

891.99
0-79

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Հրատարակելով ներկայ գրքոյկը, երախտագիտական պարտք մը կը հատուցանեմ ողբացեալ Երուանդ Օտեանի յիշատակին։

Երբ 1926 ին կը հրատարակէի իր գործերէն «Ազգային Բարերար»ը, ինծ թելադրեց որ հրատարակեմ իր ամենէն յաջող մէկ գրուածքը, «Պատերազմ և Խաղաղութիւն»ը։

Այն ատեն արտօնեց որ այն ալ հրատարակեմ, և քանի մը տարի ետք, այսօր կը հրատարակեմ, Երուանդ Օտեանի լաւագոյն երկը, որ պատրաստուած է Գ. Գալֆայի խնամքով, վերածելով քլիշէներու։

2003
ՀԱՅ. ՀԱՆՐԱՊԵՏ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОС. ПУБЛ. БИБЛИОТЕКА
ՀՍՍՌ-Арм. ССР
им. А. МЯСНИКЯНА
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ.
33011-ա.հ.
(3023-48)
16.250-58
6604

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ)

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Լէվ Թոլսթոյի աշխարհահռչակ վէպին հայերէն թարգմանութիւնը չէ որ պատիւ պիտի ունենամ ներկայացնելու Շանթի ընթերցողներուն, այլ երկու եղբայրներու միջեւ փոխանակուած նամակներու շարք մը։ Իսկ խորագիրը զոր փոխ կ'առնեմ ռուս մեծանուն իմաստունէն, պարզապէս իրեն վերադարձնելու պայմանաւ է, երբոր նամակներու հրատարակումը աւարտի։ Ուրիշ բանագողութիւն չկայ գործին մէջ, այլ բանափոխութիւն։

Ով են այս երկու եղբայրները որոնց ընտանեկան գաղտնիքները այսպէս անխորհրդապահութեամբ չորս հովերուն կը ցրուեմ։ Շանթի ամէն մէկ ընթերցող իրաւունք ունի այս հարցումը ուղղելու ինծի և ես պատասխանելէ չեմ կրնար խուսափիլ։ Պատմեմ ուրեմն իրողութիւնը իր բովանդակ ներքին մերկութեամբ։

Բրիտանիաներու Զինուորագրութեան Օրէնքը գործադրուելէ սկսելուն պէս, երեք եղբայրներ, Մարուքէ, Յովհան և Սիմոն Եօզուֆեան ընտանեկան ժողով մը կազմեցին, իրենց դիրքը որոշելու համար հանդէպ նոր օրէնքին։ Անդրանիկը, Մարուքէ, ամուսնացած և հայր երկու զաւակներու, նախ խօսք առաւ և ըսաւ.

— Ինչպէս գիտէք է, ես, իբրեւ մուքն, ամուսնացած և երկու զաւակներու տէր և միանգամայն պատասխանատու ներկայ, զրկուած պիտի ըլլամ մեր սիրելի հայրենիքին համար արիւնս թափելու փառքէն...

Եւ այս խօսքերը արտասանած ատեն երկու խոշոր արցունքներ, մին աջ և միւսը ձախ աչքին անկիւններէն մեկնելով՝ յամրընթաց և համաչափ գնացքով մը սկսան սահիլ այտերէն վար, քիչ մը շատ խմած գինովներու պէս, որոնք զառիվայրէ մը կը գլտորին։

— ... թափելու փառքէն, շարունակեց Մարուքէ, բայց դուք որ ընտանեկան շղթաներու մէջ ձեր էութիւնը չէք կապկպած, որ ձեր բազուկները, ոտքերը, գլուխը և ձեր մարմինին միւս բոլոր յարակից մասերը կրնաք տրամադրել հայրենիքի ծառայութեան և բարգաւաճումին, անշուշտ բախտ պիտի ունենաք օգտուելու նոր օրէնքի տրամադրութենէն և պիտի վազէք թշնամիին առջեւ, ջանալով որ գնդակները ուղղակի ձեր սրտին գան և ոչ թէ յետոյքին։

Լուռ ծափահարութիւն մը ողջունեց անդրանիկին այս մարտաշունչ խօսքերը։ Յովհան, երեք եղբայրներու երկրորդը, խօսք առաւ իր կարգին, պարզեց հայրենասիրական պարտականութեանց մասին իր աշխարհահայեացքը, ըսաւ թէ ինք զինուոր ըլլալով՝ երկրին մէկ զինուոր մը միայն նուիրած պիտի ըլլար, մինչ որ անբաւական էր զինքը կրծող հայրենասիրութեան համար, ինք կ'ուզէր բազմապատկուիլ և փոխանակ մէկին հինգ, վեց և եթէ կարելի էր ութը տասը զինուորներ նուիրել հայրենիքին, զինուորի հունձ մը ըլլալ անսպառ ուրկէ հայրենիքը կարենար, ուզած ատեն, քաղել իրեն պէտք եղած բազուկները։ Եւ այս ազնիւ նպատակին հասնելու համար, լոկ երկար և քրտնաջան խորհրդածութեան, որոշած էր ամուսնանալ անմիջապէս և խուսափիլ զինուորագրութեան գործէն։

— Միտքդ հասկցայ, ըսաւ կրտսերը Սիմոն, հեգնոտ ժպիտ մը, պարզապէս կ'ուզես ամուսնանալ, որ-պէսզի զինուոր չերթաս և ընտանեկան խաղաղ անդորրութիւնը վայելես... լա՛ւ, ուզածիդ պէս ըրէ, հայրենիքը կրնայ վազ անցնիլ քեզի պէս երկչոտներէ, ես, «յամենայն դէպս» անպայման զինուոր պիտի ըլլամ, նոյնիսկ եթէ քուէն ինծի չիյնայ...

Պէտք է ըսել որ իրենք ալ անկեղծօրէն կը խօսէին, թէև իրենց բնական տրամադրութեան հետեւելով, թէև կարելի է ըսել որ այդ տրամադրութիւնը քիչ մըն ալ չինուած էր իրենց երկարատեւ ընթերցումներէն։ Այսպէս, օրինակի համար, Մարուքէ հաւատացեալ ընթերցող մըն էր Բիւզանդիոնի, Յովհան կոյր ընթերցող մը Ժամանակի և Սիմոն խանդավառ ընթերցող մը Ազատամարտի։ Այս ընթերցումներուն անմիջական արդիւնքը այն եղած էր որ առաջինը իր ձմեռուան փայտն ու ածուխը յայլեայ ամառէն կ'առնէր ու կը մթերէր տան մէջ, մտացածին ու զգայացունց պատմութիւններով կը խարխրէր դէմը ելլողը, իսկ երրորդը մէջքի մուսաւէ գօտին իբրեւ վզնոց կը գործածէր և ազգ բառը ազկ կը հնչէր և անպատճառին անպայման կ'ըսէր։

Եւ եղաւ այնպէս ինչպէս անորոշուած էր ընտանեկան խորհրդակցական ժողովին մէջ. Յովհան ամի յաջորդ ամուսնացաւ ընտանեկան խաղաղութիւնը և նորածին ամուսնոյն ներու ճիչերն ու արտադրած հոտերը նախընտրելով զինուորի պատերազմական կեանքին։ Խնդամտութի որոնք Սիմոն, որուն ամիսներուն ու վառօդի հոտերէն, մինչ Սիմոն, որուն քուէն ելած էր արդէն, մախաղը կռնակը զարկած, զինուորական վերարկուն ուսին վրայ իրիկուն ու առաւօտ, չղջկառ կը մնար թթուալ համար դէպի երկրորդ զօրաբանակը, ուր պիտի սկսէր իր չորրորդ հայրենասէրի փառաւոր կեանքը։

Մինչեւ այն ատեն միեւնոյն երդիքին տակ քով քովի ապրող այս երեք եղբայրներուն համար կեանքի այս յեղաշրջումը և բաժանումի դառնութիւնը շատ բուռն ազդեցութիւն մը ըրաւ ամէնուն վրայ։ Ու գեղութիւն մը ըրաւ ամէնուն վրայ, երբ երկու եղբայրները իրենց կրտսեր հարազատը առաջնորդեցին Սիրքէճիի կայարանը ուրկէ անիկա պիտի երթար հայրենիքին նուիրուելու։ Մարուքէ իբրեւ երախտագիտութեան նամակաթուղթ և պահարան թղթի մը, մինչ Յովհան արտասուալից աչքերով զինուորին ձեռքը կը յանձնէր գրիչ մը և շիշ մը մելան և կ'ըսէր.

— Սիմոն, գրէ երկու չորս թուղթ անգամ մը անպակաս ըրէ։

Եւ ահա այն ատեն կանոնաւոր թղթակցութիւն մը սկսաւ երեք եղբայրներու միջեւ, որոնք փոխն ի փոխ իրարու կը պատմէին, մին իր մարտական արկածախնդիրները, միւսը իր ընտանեկան անդորրիկ խաղաղութիւնը... Ահա թէ ուրկէ ծագում առաւ այս ընտանեկան նամականին ինչ համար վերագիրը «ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ»։

Մտերմական շրջանակի մը մէջ միայն կարդացուելու սահմանուած այս նամակները հրատարակելով կը կարծեմ օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանել մեր այն բոլոր երիտասարդներուն՝ որոնք զինուորական ծառայութեան տարիքին մէջ գտնուելով՝ յանախ փորձութիւնը կ'ունենան զօրանոցէն փախչելով ամուսնութեան ապաստանին, և միտքերնին չեն բերեր այն ծանօթ առածը թէ մարդ երբ անձրեւէն կը փախչի՝ յաճախ կարկուտի կը հանդիպի։

Հրատարակելի նամակներուն բնագիրները պահուած են քովս թերահաւատ ընթերցողներու տրամադրութեան փաստելու համար, եթէ հարկ ըլլայ։

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ… ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

Ա.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ՅՈՎՆԱՆ

1909 Սեպտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Կեցցէ՛ներու խանդավառ տարափի մը տակ երբ մեր շոգեկառքը ճամբայ ելաւ Սիրքէճիի կայարանէն ու դուք աչքերէս անյայտացաք, պահ մը յուզուած մնացի վագոնիս պատուհանին առջեւ։ Բայց այս երազուն դիրքս երկար չտեւեց. Ընկերներէս մին կռնակիս մէջտեղը կռուփի ազնուոր հարուած մը իջեցուց կատակի համար և իսկոյն ետեւ դարձայ, քահքահներու ընդհանուր աղմուկին մէջ։

Տասը հոգի քով քովի սեղմուած էինք. այսուհանդերձ խոլ զուարթութիւն մը թերեւս քիչ մը չինծու և բռնազբօսիկ, տիրած էր ամենուս վրայ։ Դուրսը երկաթուղիին ճամբուն երկայնքը կեցող բազմութիւնը.

— Կեցցեն զինուորները, կեցցէ՛ հայրենիքը, կեցցէ՛ ազատութիւն, կ'որոտար։

Որոնց մենք ալ համանիշ ու բարձրաղաղակ կեցցէներով կը պատասխանէինք։

Հետզհետէ անցանք Գում-Գաբուի, Եէնի Գաբուի Սամաթիայի, Եէշիլ Գիւղէի և Մաքրի գիւղի կայարաններէն, նոյն խանդավառ ցոյցերու և ոգեւորութեան մէջ։

Սիրտս ուրախութենէ կը խայտար և ինծի այնպէս կու գար որ նոյն միջոցին, եթէ հարկ ըլլար, ես առանձին պիտի կրնայի դիմագրել եւրոպական նիզակակցութեան մը եթէ փորձէր մեր նուիրական հայրենիքին մէկ պատառին աչք տնկելու։

Ա՛հ, սիրելի Յովնան, գեղեցիկ ու վսեմ բան մըն է զինուորութիւնը։ Զգա՛լ թէ քու հրացանիդ ու բազուկիդ ապաւինած են միլիոնաւոր մարդիկ, զգա՛լ թէ դո՛ւն ես որ սահմանագլխին վրայ անքուն կը հսկես որպէսզի հանդարտ սրտով հողագործը իր հունձքը քաղէ, վաճառականը իր առուտուրը ընէ, պաշտօնեան իր թիկնաթոռին վրայ մրափէ, ուսումնատենչ երիտասարդութիւնը դպրոցական գրասեղաններու վրայ իր ապագան պատրաստէ, բանաստեղծը երգէ, յեղափոխականը գործէ, աղուոր աղջիկները սիրաբանեն և անմեղ մանկտին ցատկրտէ փողոցները... այո՛, մտածե՛լ որ հայրենիքը քու բազուկիդ յենած է. միթէ կարելի՞ է աւելի հոյակապ երազ մը ունենալ։

Մեր ուղեւորութիւնը, մինչեւ Էտիրնէ, կրնամ ըսել, եթերային անուրջ մը եղաւ, անընդհատ երգ, ծիծաղ, կեր ու խում։ Մեր վագոնին մէջ միայն Հայն էի ես, կային նաեւ երեք Թուրք, երկու Արնաւուտ, մէկ Յոյն, մէկ Հրեայ, մէկ Արաբ և մէկ Լազ։ Տեսնելու էր տակաւին այն եղբայրական համերաշխութիւնը որ կը տիրէր այս բազմազանական խառնակոյտին մէջ։ Կրօնքներն ու ազգութիւնները իրար խառնուած, ընդաղօտուած, շաղուած ու խմորուած և հայրենիքի փառատենչին վրայ եփուած, անուշ մը համեղ ու բուրաւէտ ամանցական կարկանդակ ձեւացուցած էին։ Եգիպտական ադամթուղը կամ ամերիկեան անուշ պանճարը կամ մօզ կերա՛ծ ես արդեօք, որուն ամէն պտուղի համ կարելի է առնել քիչ մը բարի կամեցողութեամբ և շատ մըն ալ ինքնախաբէութեամբ։ Մեր կազմած ամանցական կարկանդակն ալ եթէ կարելի ըլլար ճաշակել, պիտի տար ամէն կրօնքներու և ցեղերու հոտն ու համը։

Հետեւեալ առտու կանուխ հասանք Էտիրնէ և երբ մեր վագոններու անվերջանալի շարքը մտաւ դրօշազարդ կայարանը ու կանգ առաւ, զինուորական նուագախումբը սկսաւ հնչել և հազարաւոր կոկորդներէ «Կեցցէ՛ Օսմանեան բանակը» աղաղակը օդը պատռեց և վեր բարձրացաւ։

Ամէնքս ուրախ զուարթ վար ցատկեցինք վագոններէն, փառաշուք տուն մը գացող հանդիսականներու պէս։

ՍԻՄՈՆ

Բ.

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1909 Սեպտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Ուրախութիւն, երջանկութիւն. Մե՛նք որ դուն հոս չէիր, մինչեւ ետքը քեզ յիշեցինք ու կենացդ պարպեցինք։

Մեկնելէդ հազիւ շաբաթ մը ետքը կատարեցինք հարսնիքը, որովհետեւ արդէն իսկ ետեւէս ինկած էին զինուոր առնելու համար. Ինչ որ է, փա՛ռք Աստուծոյ, այժմ ազատեցայ. Հիմա մուխն եմ։

Սիրելի եղբայրս, չես գիտեր որչա՛փ երջանիկ եմ այս ամուսնութիւնը կնքելուս և կարծեմ ամուսնական կեանքը, զինուորական կեանքին հետ այն երկու բեւեռներն են որոնց վրայ կը թաւալի մարդկային կեանքի գունդը, սա տարբերութեամբ որ մինչ բեւեռները սառուցեալ են, ընտանեկան բոյնը ու զինուորի վրանը ջերմութեան մէջ կ'եռուզեռան։

Ա՜հ, սիրելի Սիմոն, քու զուարթ ուղեւորութիւնդ դէպի Էտիրնէ ու իմ բերկրալի գնացքս դէպի հարսանեկան առագաստ՝ կարծեմ յար և նման են իրարու։ Նոյն խանդավառ կեցցէները, նոյն ուրախութիւնն ու հրճուանքը, նոյն բաժակները և բարեմաղթութիւնները նոյն երգերն ու պարերը։

Այս նամակս կը գրեմ հարսնիքի գիշերին իսկ, երբ տակաւին հարսնեւորները ամբողջովին չեն մեկնած տունէն ու հարսը նոր փոխադրուած է իր սենեակը։ Ասիկա գուցէ տարօրինակ թուի քեզի, բայց դիտմամբ նամակ գրելու համար այս գիշերուան բուն ընտրեցի որպէսզի ցոյց տամ որ կեանքիս ամէնէն հանդիսաւոր վայրկեանին չեմ մոռցած քեզ։

Բայց անշուշտ չես պահանջեր որ նամակս շատ երկարեմ. Իմ պաշտելի Հերմինէս կը սպասէ ինծի սրտատրոփ, գոնէ այնպէս կ'ենթադրեմ. Պարտականութեան ձայնը զիս կը կոչէ իր մօտ և դուն իբրեւ Օսմանեան բանակի զինուոր գիտես այդ ձայնին նուիրականութիւնը։

Քու նամակէդ կը տեսնեմ որ գոհ ու երջանիկ ես զինուորական կեանքէդ. ապրիս ուրեմն. Ես ալ կը խոստովանիմ որ քեզի չափ գոհ ու երջանիկ եմ այս միջոցիս և թէ ամուսնական լուծը ուսերուս վրայ պիտի կրեմ այնքա՛ն թեթեւութեամբ որքան դուն մաուզէրի հրացանդ։ Եւ եթէ քու հրացանդ վեցհարուածեան է, գուցէ ես ալ այդ մասին քիչ նախանձելու բան մը չպիտի ունենամ։

ՅՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ.. ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

Գ.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ՅՈՎՆԱՆ

1909 Հոկտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Առաջին խանդավառութիւնները և կեցցէները անցնելէ ետքը հիմա երէկուընէ ի վեր զօրանոցի կանոնաւոր կեանք կ'ապրինք. թէեւ մարզանքները քանի մը օրէն հազիւ պիտի սկսինք որովհետեւ մեր գունդին [illegible] որ շատ ազնիւ ու համակրական անձ մըն է, նկատելով քրիստոնեաներուն անվարժութիւնը զինուորական կեանքին, մեզ չխրտչեցնելու համար, որոշած է կամաց կամաց և աստիճանաբար վարժեցնել մեզ զինուորի վսեմ պարտականութիւններուն։ Մեր տասնապետը, Ջավուշ Ահմէտ, թէեւ խստաբարոյ և անհանելի մէկը կը թուի, բայց գոնէ առ այժմ հետերնիս աղէկ կը վարուի կոր։

— Տղաքս, քանի մը պէտք ունի՞ք, հանգի՛ստ էք, եայլն ըսելով կը խօսի հետերնիս բայց այնպիսի դէմքով մը որ կարծես ներքնապէս բան կ'ուզէ

— Կրողը տանայ ամենուդ ալ հոգին։

Այսուհանդերձ, ինչպէս ըսի, առ այժմ աղէկ կ'երթայ հետերնիս։ Մեր փոքրիկ խմբակը կը բաղկանայ երկու Հայէ, երկու Յոյնէ, մէկ Հրեայէ մէկ Արնաւուտէ և երկու Թուրքէ։ Կերակուրը միասին կ'ուտենք և միեւնոյն խուցը կը պառկինք։

Եթէ ըսեմ որ մեր կերակուրները Թօքաթլեանի ճաշարանին կերակուրներուն կը հաւասարին՝ ապահովաբար չափազանցած կ'ըլլամ։

Ընդհանրապէս բլղուրը անպակաս է։ Առատ իւղով պատրաստուած բլղուր մը որուն մէջէն երբեմն համազգեստի կոճակներ, գնդասեղ, դերձան, կաշիի կտոր, կոտրած սանտր, պարապ փամփուշտ և ուրիշ այս կարգի օգտակար և զինուորներու անհրաժեշտ մանր առարկաներ կ'ելլեն։ Հրեայ ընկերս զանոնք խնամով կը պահէ իբրեւ ցեղերու համերաշխութեան յիշատակ և կամ գուցէ օր մը անոնցմէ օգտուելու համար։

Այս Հրեան որ ամէն ինչ գիտէ ու իր ցեղը յորջորջող Հրեայի պէս Աւրամ կը կոչուի, ծայրայեղ հայրենասէր մըն է, եթէ ձեռքէն գայ ամբողջ աշխարհի պիտի տիրէ զայն Օսմանեան հայրենիքին նուիրելու համար։

— Այսօր եթէ Մէքսիքայի կամ Ճաբոնի դէմ պատերազմ ըլլայ և եթէ իմ գունդս չղրկեն՝ կամաւոր կը գրուիմ ու կը մեկնիմ, յայտարարեց երէկ՝ մեր չաւուշ Ահմէտին։

— Մէքսիքայի կամ Ճաբոնի հետ գործ չունինք, պատասխանեց մեր տասնապետը, մենք եթէ երբեք պատերազմ ունենանք հաւանօրէն Պուլկարներու կամ Յոյներու հետ պիտի ըլլայ։

— Պուլկարներու կամ Յոյներո՞ւ հետ, բացաւ հայրենասէր Աւրամ, ո՜հ, երբեք ինքզինքս չպիտի ներեմ այդպիսի ճշմարիտ թշնամիներու դէմ կռուի երթալ և կը նախընտրեմ հրացանս մէկ կողմ նետել ու դասալիք ըլլալ քան թէ այդպիսի վատութիւն մը գործել։

Ահա՛ ասանկ եռանդուն տղայ մըն է մեր Աւրամը. Բայց, խօսքը մէջերնիս, Պուլկարիոյ հետ կռուի մը մասին այս օրերս շատ կը խօսուէր կոր։

Քանի մը օրէ ի վեր փորհարութիւն մը ունիմ բայց կը յուսամ որ հետեւանք մը չունենար

ՍԻՄՈՆ

Դ.

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1909 Հոկտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Առաջին նամակդ որուն մէջ չեմ գիտեր ինչ մելամաղձիկ շեշտ մը կար որ չէր համապատասխաներ առաջին նամակիդ խանդավառ զուարթութեան։

Ափսո՛ս, կեանքը շարունակական տօն մը չէ. Այս ճշմարտութիւնը՝ ինչպէս դուն ես ալ հասկնալու վրայ եմ. Ինչպէս դուն քու չաւուշ Ահմէտդ ունիս որ արդէն սկսած է մտատանջութիւն տալ քեզի, ես ալ, Հերմինէ, իմ քով ունիմ զօքանչս, Նեմզուր հանըմը, որ ճիշդ քու տասնապետիդ պէս թէեւ երեսանց տակաւին մեղր ու կարագ է, սակայն մերթ ընդ մերթ քացախի բարկ համ մը տալ կը սկսի։

— Վա՜խ եավրում, աչքերուդ բոլորտիքը ինչ եղեր է, կ'ըսէր երէկ առտու Հերմինէին։

— Ինչ կայ որ, հարցուցի։

— Ինչ պիտի ըլլայ, մեղա՛յ, կապկապուտ եղեր է, երեսին գոյնն ալ պատ է դարձեր իմ գիտցածս՝ ամէն բանի չափը կայ... մեղա՜յ, ամէն մարդ ալ փեսայ կ'ըլլայ ամա, եօլովը, վա՜խ, վա՜խ, վա՜խ....

Այս խօսքերը կարծեմ աւելի անհաճոյ են քան քու կերած բլղուրդ, բայց առ այժմ ատոնց ձայն հանելու կը կլլեմ կոր, մանաւանդ որ Հերմինէն այդ հարցի մասին բոլորովին տարբեր աշխարհահայեացք մը ունի։ Եւ երբ երէկ զօքանչս այս խօսքը արտասանելէ ու դէպի ինծի խոժոռ նայուածք մը արձակելէ ետքը դուրս ելաւ, Հերմինէ իր հրեշտակային ձայնովը ըսաւ.

— Դուն անոր խօսքին մի նայիր... հա՞, աղուորս....

Այսպէս ուրեմն չաւուշ Նեմզուր, մեղա՜յ Նեմզուր հանըմ մեր ամուսնական [illegible] մէջ կը համապատասխանէ քու տասնապետիդ և նոյն իսկ քիչ մըն ալ կը գերազանցէ զայն քանի որ քուկդ տակաւին իր ակռաները ցոյց տալ չէ սկսած։

Բայց, սիրելի եղբայր, պէտք է համակերպող ըլլանք և համբերութեամբ տանինք զինուորական և ամուսնական կեանքի պարտականութիւնները։

Թուրքիոյ և Պուլկարիոյ միջեւ հաւանական պատերազմի մը երկիւղները կարծեմ շատ վաղուց են։ Նմանօրինակ վախ մը ես ալ կրեցի երկու օր առաջ և շատ մը կարծեցի թէ կռիւ մը պիտի ծագէր մօրս և զօքանչիս միջեւ կոտրուած ամանի մը առթիւ. սակայն խնդիրը խաղաղութեամբ կարգադրուեցաւ։ Կը յուսամ որ նոյնը կը պատահի նաեւ երկու [illegible] միջեւ։

Առ այժմ շատ [illegible] և համբոյր իմ և կնոջս կողմէ։

ՅՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

Ե.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ԹՈՎՆԱՆ

1909 Նոյեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Շիտակը, եղբա՛յր, այս զինուորական կեանքը դիւրաւ տանելիք ապուր չէ. Արտաքինէն փայլուն ու շողշողուն կ'երեւայ բայց մէջն մէջը մո՛ւր մը. հոս հոտը կը փախի. Էտիրնէ, ինչ որ էր, գէշ աղէկ կ'երթայինք կոր, բայց հոն չթողուցին մեզ. Հազիւ թէ քիչ մը զէնք բռնելու վարժուեցանք, մեզ ճամբայ հանեցին. Այս ուղեւորութիւնը նախ կառախումբով կատարեցինք, բաւական հանգստաւէտ պայմաններու մէջ. Անցանք Տէտէաղաճէն, Տրամայէն, Սէրէզէն եւ հասանք Տէմիր Հիսար. Անկէ անդին, մինչեւ Ճումա Պալա որ կ'երթայինք, տասնուհինգ հատ մը օրուան ճամբայ կար զոր հարկ էր ոտքով կտրել. Ու այսպէս լեռներէ ու ձորերէ, գետերէ ու անտառներէ անցնելով, քարերուն ու մացառներուն վրայ կոխկրտելով, մերթ անձրեւին տակ թրջելով, մերթ արեւին տակ խաշելով հասանք Ճումա որ Մակեդոնիոյ մէջ փոքրիկ քաղաք մըն է Թուրքեւ-պուլկար սահմանագլխէն ժամ մը անդին.

Զարմանալի բան էր գաղափարներու այն յեղաշրջումը որ մեր ճամբորդութեան միջոցին անցք ունեցաւ գրեթէ մեր ամենուս մէջը. Կը յիշեմ մեր Պոլսէն մեկնած օրը, այն ինչ պատերազմասէրն ոգեւորութիւն մը կար ամէնուս վրայ, կռուելու, կրակին մէջ նետուելու խելական փափաք մը, ինչ մարտական երազներ.... Բայց ահա՛ Էտիրնէի մէջ իսկ սկսաւ յեղաշրջումը, գաղափարային բարեշրջումը երբ մաւզէրները մեր ձեռքը առնելով՝ մէկիկ մէկիկ բացատրեցին անոնց ազանդիչ կատարելութիւնները. Մեր պատերազմասէր հոգւոյ ընկերը որ Մէքսիքայի կամ Ճաբոնի դէմ կռուելու պատրաստակամութիւն կը յայտնէր, սա արդարացի դիտողութիւնը ըրաւ երբ մեր հրացաններուն ներբողը կ'ընէին.

— Իրաւցնէ հրաշալի գործիք. բայց ափսո՜ս որ անոնք ալ նոյնը ունին....

Անոնք կը հասկնաս անշուշտ, մեր ապագայ թշնամիներն են. Ճաբոնցի, Մէքսիքացի կամ Պուլկար.

Էտիրնէէն ճամբայ ելլելով, քանի կը յառաջանայինք սահմանագլուխ նոյն համեմատութեամբ մեր խաղաղասիրական զգացումները կը զօրանային.

Ճումա Պալայի մէջ երբ մեզի ցոյց տուին Պուլկարիոյ ճամբան որուն կամուրջին կէսէն կ'սկսի պուլկարական սահմանագլուխը, տարօրինակ բան մը անցաւ մէջերնիս. Թոլսթոյի, Ֆրէտէրիք Փասիի, Նոպէլի, Սթէյտի եւ բոլոր pacifisteներու, բոլոր խաղաղութեան քարոզիչներու պատկառելի ու պաշտելի դէմքերը ցցուեցան մեր առջեւ.... Իրա՛ւ, ինչ ագեղ, ինչ հրէշային բա՛ն է պատերազմը.

Վերջին վայրկեանին կ'իմանանք թէ սահմանագլխին վրայ դէպք մը պատահած է ու հաւանօրէն մեզ դէպի հոն պիտի փոխադրեն. Աստուած ինք ողորմի...

ՍԻՄՈՆ

Զ.

ԹՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1909 Նոյեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Բաժնուելէն, եղբա՛յր, կեանքը գաւեշտախաղ մը չէ՞ եւ ամէնքս ալ տառապելու համար ծնած ենք. Մինչ կը կարծես թէ ես, իմ ամուսնական կեանքիս մէջ, քնքո՛ւշ նուա՛զ կը շարժապարիմ, մինչ կը կարծես թէ մաւզէրի հրացան մը ուսիս՝ ազանդիչ է քան զօրանոցի մը լեզուն, եւ մինչ ընտանեկան յարկի գորգերուն տակ չի կան մացառներ ու քարեր ծածկուած՝ որոնք թուլցնէր կը բերեն մեզ. Պարագաներու կամուրջը ես ամէն ժամ, ամէն բոպէ ունիմ այրիս դէմը ու երեւակայութեանս առջեւ, անակնկալ ընդհարումներու մշտնջենական յանձնախնդրը.

Իրա՛ւ որ երբեմն կը փորձուիմ հարցնելու եք ինծի թէ ամուսնական կեանքը աւելի տանելի է թէ զինուորականը. Ու չեմ կրնար վճռական պատասխան մը գտնել.

Ամէն պարագային՝ մտատանջութիւնը զիս ալ կը սկսի պաշարել. Ազգային պատերազմներու երկխօսը իմ վրաս ալ կը տիրէ եւ, խօսքը մէջերնիս, արդէն իսկ զօրանոցս իր պահեստի ամբողջ զէնքի տակ կոչելու սկսած է. Երէկ վերջնագիրի պէս տպաւորիչ մըն ալ ինծի.

— Աղջիկս կ'առնեմ կ'երթամ, լսելով.

Պարզապէս անոր համար որ թատրոն կառ դիւղ գացած ատեններս զինքը միասին չէինք տանիր յաճախ. կինս որ առջի ամիսները զօրանոց-փեսայական անհամաձայնութիւններու միջոցին՝ մինչ իմ կողմս կը բռնէր, այժմ կը սկսի հակիլ դէպի թշնամին, այնպէս որ հաւանական պատերազմի մը ժամանակ կռուող կողմերու զօրութիւնը իրարու հաւասար չպիտի ըլլան եւ տար համար յաճախ ապիտալուած եմ անցքի տալ զօրանոցիս որ օրուէ օր աւելի անտանելի կը դառնայ.

Դուն Ճումայի Պալայի մէջ գուցէ հանգիստ չես կրնար քնանալ անակնկալ թնդանօթի մը ձայնին երկիւղէն, ես ալ հոս, հանդարտ քուն մը չունիմ՝ զօրանոցիս ձայնին յանկարծական որոտումի վախէն.

Ու երբ ես ներկայ հանրութի ապահովական ուրաւականը ունիմ ամէն ժամ գլխուս վրայ կախուած՝ խեղճ կինս Հերմինէն ալ իր դէմը ունի մայրս որ այնքան կատարելութեամբ անտանելի կ'ըլլայ իր սկեսուրի դերին մէջ, որքան միւսը իրրեւ զօքանչ. Ընտանեկան կեանքի մէջ կեսուր եւ զօքանչ այն են ինչ որ են պատերազմի ատեն քոլերայի ու ժանտախտի համաճարակները կռուող բանակներուն մէջ. Այսինքն գերմարդկային պատուհասներ.

Ու սակայն քաջ ըլլանք երկուքս ալ.

ԹՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

Է.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ԹՈՎՆԱՆ

1909 Դեկտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

Գը՛ռռ... ցուրտն ու ձիւնը մէկ կողմէ եւ միւս կողմէ պը՛մ պը՛մ հրացանի տեղալը. քաշուելիք բան չէ, սիրելի եղբայր, այս զինուորի կեանքը.

Անշուշտ թերթերուն մէջ կարդացիր սահմանագլխին վրայ պատահած դէպքը. Երեք պուլկար զօրքեր սահմանագլխէն հինգ մետր առդին կ'անցնին, մեր թուրք պահակները հրաման կ'ընեն որ ետ դառնան անոնք կ'ընդդիմանան, հրացանաձգութիւն մը կը սկսի, պուլկարներէն մէկը կը սպաննուի, միւսը կը վիրաւորուի, մեր կողմէն ալ զինուոր մը մահացու հարուած մը կը ստանայ. Դէպքը պատահելէն երկու ժամ ետքը մեր ամբողջ գունդը սահմանագլխին վրայ էր եւ ահա երկու կողմէն հրացանաձգութիւնը սկսաւ. Գնդակները մեր գլխուն վրայէն կ'անցնէին սուլելով մենք, գետնին վրայ պառկած՝ ըստ բախտի հրացան կ'արձակէինք, առանց դիմացնիս բան մը նշմարելու. Հրացանաձգութեան առաջին տպաւորութիւնը սոսկալի եղաւ. Սարսափէս ամբողջ մարմինս կը դողդղար միջոց մը նոյնիսկ կարծեցի թէ մեռած էի.... Վերջապէս հրաման ըրին կրակը դադրեցնելու. Պուլկարներն ալ արդէն իրենց կրակը դադրեցուցեր էին մենէ առաջ. Լայն շունչ մը առի եւ ոտքի ելայ չէի մեռած, բայց բոլորովին վստահ չէի այս մասին եւ շուրջս կը նայէի ողջ մնալուս ապացոյց մը փնտռողի մը պէս.

Յանկարծ քիչ մը անդին նշմարեցի մեր ընկերը՝ Ավրամը՝ որ գետնին վրայ տարածուած էր հրացանը քովը դրած.

— Ողջ չե՞ս, ըսի իրեն, պատերազմը լմնցաւ.

Ինքը ապուշ ապուշ սկսաւ երեսս նայիլ առանց խօսելու.

— Ինչ ունիս, վիրաւորուա՞ծ ես.

Դարձեալ պատասխան չի կայ.

Մտատանջութեամբ ծռեցայ իր քով եւ փափկալից ձայնով մը ըսի.

— Ավրա՛մ, իմ քաջ Ավրամս, ինչ ունիս. ինչո՞ւ չես խօսիր...

Մարդը դողահար ձեռքը բերնին տարաւ հասկցնելու համար թէ չէր կրնար խօսիլ.

Արդարեւ լեզուն բռնուեր էր.

Ահմէտ չաւուշ որ հեռուէն մեզի նշմարած էր, ինքն ալ մօտեցաւ.

— Ոտքի չելլա՞ս. գոչեց հրամանատարական ձայնով մը.

— Ահմէտ աղա, խեղճին լեզուն բռնուել է, ըսի.

— Լեզո՞ւն բռնուեր է մի, պօռաց մէյ չաւուշը. կեցիր ես հիմա անոր լեզուն կը բանամ.

Ու դէպի վար ծռելով չաւուշուն ապտակ մը իջեցուց Ավրամի երեսին.

[illegible]

ՍԻՄՈՆ

[illegible]

Ը

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1909 Դեկտեմբեր

Սիրելի եղբայրս,

[illegible]

ՅՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

Բ.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ՅՈՎՆԱՆ

1910 Յունուար,

Սիրելի եղբայրս,

Ձիւն ամէն կողմ, լեռներուն գագաթը, հովիտներուն մէջ, դաշտերուն վրայ. և իբր թէ բաւական չըլլար որ- դին երկրին երեսը ծածկուած ձիւնը, մէկ կողմէն ալ կը տեղայ ու կը տեղայ. ինչ չաւալ է բնութիւնը, երբ նեղութիւն պատճառելու վրայ է խնդիրը։

Il naigeait, il naigeait toujours!

Ինչպէս կ'երգէ Վիքթոր Հիւկօ։ Ու մենք անվերջ կը քալենք ու կը քալենք այդ սպիտակ տարածութեան մէջէն, մեր զինուորական քաթօններուն մէջ պլլուած, հրացանն ու փամփշտակը ուսերնուս։ Մեր կ'երթանք [illegible]

[illegible]

ՍԻՄՈՆ

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1910 Յունուար

Սիրելի եղբայրս,

[illegible] ultimatum [illegible]

ՅՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

ԺԱ.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ՅՈՎՆԱՆ

1910 Փետրուար

Սիրելի եղբայրս,

Անելի ու տաղտկալից օրերու շրջան մը կը բոլորենք։ Դեռ չմեռայ, բայց արդէն վիրաւորուեցայ ու երկու շաբաթէ չափ մնացի հիւանդանոցը։ Զըլլա՛յ որ դող ելլես. առած վէրքս շատ թեթեւ բան մըն էր և արժան հոգը անգամ չէ մնացած. Նախախնամութենէ ղրկուած վէրք մըն էր որուն շնորհիւ տասնըհինգ օր անկողնիս մէջ հանգիստ պառկեցայ, մինչ ընկերներս ձիւնին ու բուքին կը կռուէին։

Հիւանդանոցէն ելլելուս պէս կրկին մտայ մարտական շարքերուն մէջ, մինչդեռ պիտի ըսէին մեր յաղթական ազերը։ Անժէս շաւուշ. միւլազիմ Թեւֆիք պէյ զիս շնորհաւորեց առած վէրքիս համար։

— Մե՛ղք որ շատ թեթեւ էր առած վէրքդ, բայց Թեւֆիք պէյ, եթէ երկրորդ անգամ չէնք շնորհ՛ք վէրք մը առնես, պիտի առաջարկեմ որ քեզի պատուանշան մը տան։

— Իւզպա՛շի, պատասխանեցի առանց մեծ խանդավառութեան։

Հայու հիւանդանոցի անդորրութենէն թաղած, նորէն չարչարանքը սկսաւ։

Առտու մը Անժէս շաւուշ եկաւ մեզի մօտ և ըսաւ.

— Պատրաստուեցէ՛ք, լեռներուն մէջ պիտի երթանք։

Եւ ասիկա այնպիսի շեշտով մը որ ըսել կ'ուզէր.

— Տղա՛ք, Թեմանտենէ պարտաւոր պիտի երթանք։

Սարսափելի ցուրտ մը. գէրօէն անդին վար [illegible] երեւակայել մեր մարմինը արդէն կը սառեցնէր։ Տնեղային չարժում մը ըրինք ամէն կողմ. Երիսթ., Ալֆրատ, ես և Ազատ Լեւոն. Սարիքայի [illegible] մը, ականջ մեր ճեպհանէն, չանթան, մաթրան, հրացանը, չարըխները, ևն. պատրաստել։ Ուրիշներ, գօտը, ձիերուն վրայ կը բեռցնէին հաց, [illegible], ևայլն։ Իրարանցումը աննկարագրելի էր։ Հարիւրապետին ձայնը անդին կը վազվզէր հրամաններ արձակելով։ Յետոյ կ'երեւար որ կարեւոր արշաւանքի մը կը պատրաստուէինք։ Անժէս շաւուշ կատարեալ հրամանատարի հոգիէ առած, աջ ու ձախ կշտամբանքներ կ'ուղղէր։

Վերջապէս մեկնումի շեփորը հնչեց, շարքերը կազմուեցան և ճամբայ ելանք։

— Ո՞ւր կ'երթանք արդեօք, հարցուցի Ալֆրատին որ գունդ ի վեր կը քալէր և որ մեր խումբին ամենէն լաւատեղեակ անձն է միշտ։

— Չեմ գիտեր թէ ո՛ւր կ'երթանք, պատասխանեց ականջները իրար զարնելով, միայն թէ լսեցի հարիւրապետը որ Թեւֆիք պէյին կ'ըսէր. ապստամբներն պատժելու ու'ւր մնացեալներու և վիրաւորեալներու փոխադրութեան համար։

— Ուրեմն կռուելո՞ւ կ'երթանք, ըսաւ Երիսթ.։

— Հոգս կարծեցիր որ Աղբիւր Գուանի օդի խաղալու կ'երթանք կոր, պատասխանեց Ալֆրատ յուսահատական շեշտով մը։

Քիչ մը Անժէս շաւուշ մեզի մօտեցաւ և զուարթ դէմքով մը հարցուց.

— Տղա՛ք, ինչպէ՞ս էք, անձամբ, չյոգնեցա՞ք ա՞....

— Ո՛չ, պատասխանեցինք։

Յետոյ, իր մտերմութենէն քաջալերուած, ըսի.

— Տակաւին շատ տեղ ունի՞նք քալելիք։

— Չէ՛, Հայու ժամ մը, սա հետեւեալ լեռներ կը տեսնէք կոր, ճիշդ հոն կ'երթանք. Գանլը Օվա ըսուած տեղը։

Գանլը Օվա՜ ինչ չարագուշակ անուն։

— Ի՞նչ պիտի ընենք այդ օվային մէջ, հարցուցի հետզհետէ մտատանջ ձայնով մը։

— Լուր առինք որ չէթաները և մէկ քանի հարիւր ապստամբներ հաւաքուեր են, կ'երթանք անոնք պատժելու։

Յետոյ, Անժէս շաւուշ ուրախ դէմքով մը աւելցուց.

— Տղա՛ք, աչքերնիդ լոյս, վերջապէս ճշմարիտ պատերազմի մը ներկայ պիտի գտնուիք մէկ ժամէն... թնդանօթներն ալ պիտի գոռան։

Եւ Անժէս շաւուշ կատակ չէր ըներ, ինչպէս պիտի տեսնես յաջորդ նամակովս։

ՍԻՄՈՆ

ԺԲ.

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1910 Փետրուար

Սիրելի եղբայրս,

Աստուա՛ծ իմ, ինչ անելի կացութիւն, ինչ դժոխային վիճակ։ Հայու վեց ամսուան ամուսնութենէ մը ետքը արդէն առանձնավրայ եղաւ մեր նորակազմ ընտանեկան բոյնը... բո՜յնը ըսի, մեղա՜յ, մեղա՜յ, որջը պէտք էր ըսել։

Թշուառութիւնները բազմապատկուելով խուժած են զաւակիս, կնոջս, մօրս և իմ միջեւ։ Համաձայնութեան մը համար կազմուած զաւամրուէն մը ետքը որ յանկարծ ընդհանուր պատերազմի մը փոխուեցաւ, որուն մէջէն գրեթէ ամէնս ալ արժանապատուութիւններս մահացու կերպով վիրաւորուեցան։

Հիմա կարելի է ըսել որ «դադրեցաւ» մարտին ամբողջ առաջ չգտայէ նահատակուեցաւ։ Այո՛, սիրելի եղբայր, ամէնքս ալ նահանջեցինք և յայտնի չեղաւ թէ ո՛ր կողմը յաղթեց, միայն սա գիտեմ որ իմ երջանկութիւնս առանց բոլորովին։

Ու այժմ զինադադարի շրջան մը կը բոլորենք, որուն միջոցին Մարկոս էֆէնտի կը ջանայ հաշտարար վեհաժողովի մը դերը կատարել դաշնագրութիւն մը կնքելով մեզի։

Ես չեմ կրնար շատ յոյս չունիմ վեհաժողովի արդիւնքին վրայ և կարծեմ Մարկոս էֆէնտիի բարեխնամական միջամտութիւնը աւելի բանի չպիտի ծառայէ այդ եթէ խնդիրը աւելի կնճռոտելու և հաշտութիւնը բոլորովին անկարելի դարձնելու։ Որովհետեւ անհերքելի բան է այս. Մարկոս էֆէնտի այս անձի զոքանչիս, հետեւաբար անկեղծ չէզոքութիւն մը կամ անկողմնակալութիւն մը չպահեր իր կատարած բանակցութեանց մէջ։ Միւս կողմէ սակայն զոքանչս ամուսնացած ըլլալու փրկարար երազը գլխէ չափաղանց կ'ուրախացնէ, միայն թէ չեմ ուզեր որ փեսայութեան թեկնածուն Մարկոս էֆէնտին ըլլայ, որուն քով կը գտնուի կնոջս ախոռը։

Ես պիտի նախընտրէի ձեռքովս ուրիշ փեսայ մը գտնել ու զոքանչս ամուսնացնել, միանգամընդմիշտ ազատելու համար իր ճիրաններէն և հիմա այս ուղղութեամբ է որ կ'աշխատիմ։

Կը տեսնես որ ինչ կնճռոտ ու մանուածապատ դժուարութիւններու մէջ կը տապլտկիմ։

Ա՜հ, ո՛րքան պարզ ու միապաղաղ է քու կեանքդ իմինիս քով. ո՛րքան թեթեւ քու ընդունած վէրքերդ, ո՛րքան աննշան մղած կռիւներդ։ Պատերա՞զմ, զինուորութի՞ւն, աղայական խաղեր են ատոնք ամուսնական կեանքին քով։

ՅՈՎՆԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ... ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ)

ԺԳ.

ՍԻՄՈՆ ԱՌ ՅՈՎՆԱՆ

1910 Մարտ

Սիրելի եղբայրս,

Ես Երիսթ., Ալֆրատ, Ազատ Լեւոն, Մուսթաֆա և քիւրտ Մէօ մէկ գիծի վրայ շարուած, հողակոյտի մը ետեւ, ծունկերնիս գետինը և հրացաննիս ուղղած դէպի գիմացի հովիտը ուր տարտամ ստուերներ կը շարժէին, ստուերներ որոնք հետզհետէ կը ստուարանային ու զանգուածային ձեւ մը կը ստանային, սպասողական կը սպասէինք այն րոպէին ուր մեր միւլազիմը «կրակ ըրէ՛ք»ի վճռական հրամանը պիտի արձակէր։

Քանի մը ժամ կռիւներէ ետքը, եկեր հասեր էինք այստեղ ուր համախմբուած էին ապստամբները, չէթաներու խումբերով, պաշկար և գարտաղցի կամաւորներով։ Վրդովեցուցիչ շշուկ մը տարածուած էր ատեն մեր նորակազմ շարքերուն մէջ։

— Իշխանին նոյնիսկ թնդանօթներ ունին եղեր, զուժած էր մեզի Ալֆրատ, որ ինչպէս ըսի մեր խումբին լրաբերն էր։ Նոյնիսկ թնդանօթին տեսակն ալ որոշած էր աւելցնելով՝

— Լեռնային թնդանօթ։

Ու հիմա հողակոյտին ետեւ կծկուած՝ մեր երեւակայութեան մէջ այդ լեռնային թնդանօթը կը մեծնար, կը մեծնար, [illegible] անհեթեթ համեմատութիւն մը կ'առնէր, մեր գիմացի լեռը կարծես ահռելի թնդանօթի մը փոխուած էր։ կամ աւելի ըսեմ, լեռնային թնդանօթը թնդանօթային լեռ մը եղած էր, որ վայրկեանէ վայրկեան կը պատրաստէր իր կլափը բանալու, հուր ու կայծակ տեղալու համար մեր գլխուն։ Այս սահմռկեցուցիչ տրամադրութեան մէջ էինք երբ յանկարծ անհեղ ձայն մը որոտաց, որուն յաջորդեց ճիչ մը մեր ետեւը, սոսկալի ճարճատիւն մը։ Ամէնքս գետին ինկանք ահաբեկ...

— Կրա՛կ, գոչեց միւլազիմ Թեւֆիք պէյի ձայնը։

Այդ ձայնը, գերբնական փողի մը պէս, վերակենդանացուց մեզ։ Հրացանները զորս գետին ձգած էինք, առինք և լաւ բախտի պարգեւին այդին մէջ։ Քանի մը վայրկեան տեւեց այս հրացանաձգութիւնը։ յետոյ տեսանք որ մեր ձիաւորները, կատաղի թափով մը կ'արշաւէին դէպի առաջ։ Միեւնոյն ատեն թնդանօթը կրկին որոտաց, այս անգամ մեր կողմէն, որուն գիմացէն աւելի թնդանօթ մը պատասխանեց։

Այս թնդանօթային տեսակցութիւնը, որքան ալ շահեկան թերեւս, մեր ականջները կը խլացնէր, տեսակ մը անզիջողական ապուշութեան մատնելով մեզ։

Որչա՞փ տեւեց այդ դժոխային աղմուկը, մէ՛կ, երկո՞ւ, երե՞ք ժամ չեմ գիտեր. երբ դադրեցաւ, թշնամին զոր արդէն որոշապէս չէինք տեսած անյայտ եղած էր։

Երր-քիչ մը մեր յուզումը հանդարտեցաւ, նշմարեցի թէ վիրաւորուած էի... յետոյ թէ և թանձր արիւնի մը լարձուն զգայնութիւնը ունէի և սակայն ո՛ւ է ցաւ չէի զգար։

— Ալֆրատ, բսի քովի ընկերոջս, կարծեմ ծանրօրէն պէս վիրաւորուած եմ։

— Ես ալ, ըսաւ խեղճը լալկան դէմքով մը, ձեռքէս կը զգամ կոր որ արիւնը առատօրէն հոսած ու թանձրացած է։

Վայրկեան մը ետքը նոյն վիրաւորանքը յայտնեց Երիսթ.։ Իրողութիւնը տարօրինակ և սակայն ճշմարիտ էր։

Անելի մտատանջութեան մը մէջ մնացինք, առանց շարժիլ համարձակելու, վախնալով որ վէրքերնիս կը վերաբացուի։

Ցանկարծ հաւաքումի շեփորը հնչեց։ Զինուորները գացին իրենց շարքերը կազմելու. միայն մենք և Ազատ Լեւոն որ նոյնպէս յետոյքէն վիրաւորուած էր, մնացինք մեր տեղը, փորերնուս վրայ երկնցած։

Վերջապէս միւլազիմ Թեւֆիք պէյ նշմարեց մեզի և մօտեցաւ։

— Զլեցի՞ք շեփորը, ինչ պառկե՞ր էք այստեղ, գոչեց բարկութեամբ։

— Պէյ էֆէնտի, կմկմաց Ալֆրատ առանց տեղէն շարժելու, շորերնիս ալ ծանրապէս վիրաւորուած ենք, մեր ետեւի կողմէն։

Այս զեկուցումը որ կը կարծէինք թէ կարեկցութեան արտայայտութեամբ մը պիտի ընդունէր մեր սպային կողմէ, անոր տեղի տուաւ որոտաձայն քահքահի մը, որուն յաջորդեց մօրուքի մէկմէկ հարուած ճիշդ մեր մարմնոյն վիրաւոր մասին վրայ, սա հրամանով ընկերացած.

— Շո՛ւտ ոտքի ելէք, եթէ ո՛չ...

Սպառնալիքը իր ամբողջութեամբը չէր արտայայտուած երբ արդէն չորսերնիս ալ ոտքի կանգնած էինք։

— Ո՞ւր են ձեր վէրքերը, գոչեց Թեւֆիք պէյ, ստախօսնե՛ր...

— Պէյ էֆէնտի, կը զգանք կոր որ հոսած արիւնը թանձրացած փակչեր է միսերնուս, բացատրեց Ալֆրատ որ ամենէն համարձակախօսն էր մեր մէջ։

— Քակեցէ՛ք տեսնեմ ձեր բանթալոնները. հրամայեց միւլազիմը շեշտով մը որուն կարելի չէր չհնազանդիլ։

Եւ ահա՛ չորսերնիս ալ արտօրեցանք մերկացնել մեր ստորին մասերը։ Այն ատեն անախորժ հոտ մը որ ո՛չ վառօդի, ո՛չ մէլինիթի և ո՛չ ալ ո և է ռազմանիւթի հետ առնչութիւն չունէր, ծաւալեցաւ չուրջերնիս։

— Գուշակեցի արդէն որ ձեր վէրք կարծածն ու արիւնահոսութիւն ենթադրածը այս ըլլալու էր, ըսաւ մեր պատուական միւլազիմը ձայնը մեղմացնելով։

Յետոյ հայրական շեշտով մը աւելցուց.

— Գացէ՛ք, տղա՛ք, լաւ մը մաքրուեցէք և ներքնակներնիդ փոխեցէ՛ք, այս փորձանքը ամէն նորավարժ զինուորի գլխուն կուգայ երբ պատերազմի դաշտին վրայ առաջին անգամ թնդանօթի ձայնը կը լսէ...

Կ'երեւայ թէ, սիրելի՛ եղբայր, այս բանն է որ կրակի մկրտութիւն կը կոչուի զինուորական կեանքի մէջ։

ՍԻՄՈՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ.. ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ

(ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ)

ԺԴ

ՅՈՎՆԱՆ ԱՌ ՍԻՄՈՆ

1910 Մայիս

Սիրելի եղբայրս.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Եղբայրդ

ՅՈՎՆԱՆ

ՍՐՈՒԱՆՁ ՕՀԱՆ

Վ. ՍՐՃ

ГОС. ПУБЛ. БИБЛИОТ.
МЯСНИК...

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆԻ ԵՐԿԵՐԸ

	Ե. Դ.
Ախւնոս Ցիտասակներ	4 -
Մատնիչը (վէպ)	3 -
Ազգային Բարերար	2 -
Յեղափոխութեան Մակաբոյծները . . .	7 -
Միջնորդ Տէր Պապան	20 -
Թաղականին Կինը	20 -
Հերոսախաղ (կատակերգ.)	5 -
Զաւալլըն (կատակերգ.)	1.50
Ջօրըլը Արթին Աղա (Ե. Օ. եւ Մ. Կ. կատ.)	5 -
Ճեպընթաց Նորագիծը	1 -
Հայկական Սինեմա (Ե. Օ. եւ Սարուխան) .	30 -
Ապուշներու Տարեցոյց	2 -
Երգիծական Տարեցոյց 1921 եւ 22 տարի	10 -
Արգասաւորութիւն (թրգմ.)	30 -
Աննա Քարենինա (թրգմ.)	20 -
Մանանայ 3 տարոր իւրաքանչիւրը . . .	35 -
Պատերազմ եւ խաղաղութիւն	1 -

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
Վ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

	Ե. Դ.
Արաբերէն, Ֆրանսերէն եւ Անգլիերէն խօսակցութիւններ իւրաքանչիւրը..	5 -
Երազահան	5 -
Արշըն Մալ Ալան (օբերէթ)	3 -
Նա չը լինի Սա լինի (օբերէթ)	3 -
Վարձուած Սենեակը	1.50
Ուշ լինի Նուշ լինի (օբերէթ)..	3 -
Պաշտօնս խումբալ է (կատակերգ.)..	1.50
Սեւ թէ Ճերմակ	3.50
Սերպ Պատանի Զինուորը	1.50
Դատապարտեալը եւ երազի մը գինը (Արփիարեան)[	5 -
Կատակ մը (Արփիարեան)..	2 -
Կախաղանէն ետք (Շիտանեան)	4 -
Թամարա (Շիտանեան)..	3 -
Փարոսի Պահապաններ (թրգմ.)	1 -

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Վարձատրուած Իզմիրեանց մրցանակաւ.

Առաջին հատորը կը բաղկանայ 10 պրակներէ, որուն 6 պրակները հրատարակուած են, հատորին բաժնեգինն է 20 Ե. Դ. Եգիպտոսի համար, 30 Ֆրս. Ֆրանք արտասահմանի համար։ Հատորը աւարտելէն ետք գինն է 30 Ե. Դ. կամ 40 Ֆրս. Ֆրանք արտասահմանի համար։

Դիմել՝ VAHAN ZARTARIAN, Libraire-Editeur
18, Rue Tewfik, LE CAIRE - Egypte

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Կը հրատարակուի պրակ առ պրակ։

10 պրակի բաժնեգինն է Եգիպտոսի համար 20 Ե. Դ. Արտասահման 30 Ֆրա. Ֆրանք, Ամերիկա 1 1/2 տոլար։ Հատը 2 Ե. Դ. Եգիպտոսի մէջ, Արտասահման 3 Ֆրանք։

Յիշատակարան մեր երկասիրութիւնը որ հրատարակուած է 1909-1914 շրջանին և որ պսակուած է Սահակ Մեսրոպեան 1912 տարուայն մրցանակաւ, ըստ կտակի բարեյիշատակ Յովսէփ Իզմիրեանցի, բոլորովին սպառած է։ Ամէն կողմէ մեզի եկած խնդրանքներուն գոհացում տալու համար հետզհետէ պիտի հրատարակենք Հայ երեւելիներու կենսագրականները, լուսանկարները, գրութիւնները և նմանահանութիւնները իրենց գործերուն հետ, անոնք՝ որոնք հրատարակած ենք և անոնք որոնք չեն հրատարակուած այն ատեն։ Նկատելով գործին բազմածախս հանգամանքը, «Յիշատակարան Մատենաշար» անունով պրակներ կը հրատարակենք, սպասելով Հայասիրութեան քաջալերանքին։

Հրատարակուած են 6 պրակներ 130 է աւելի նկարներով։